

17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü

Social Statute of Slaves in Rodoscuk Judicial District at the Turn
of the 17th Century

Ümit EKİN*

Öz

Eski çağlardan bu yana var olagelen kölelik gerek İslam hukukunda gerekse Osmanlı hukukunda kendine yer bulmuştur. İslam dininin özendirmesiyle bir yandan köle azadı teşvik edilirken diğer yandan da özellikle Polonya, Rusya ve Kafkasya gibi bölgelerden getirilen on binlerce köle, bu sistemin toplumda yer edinmesine ve pekişmesine neden olmuştur.

Osmanlı toplumunda ekonomik gücü olan herkes köle satın almakta, bu köleleri ev ve tarım işlerinde istihdam etmekteydiler. Diğer toplumlara nazaran daha iyi durumda olan Osmanlı toplumundaki köleler azat edildikten sonra topluma karışmakta, hatta içlerinden önemli mevkilere gelenler bulunmaktadır. Bu çalışmada, şer'iyeye sicillerindeki verilerden hareket edilerek Rodosçuk kazasındaki kölelerin durumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Toplum, Köle, Rodosçuk

Abstract

Having been existent from time immemorial, slavery was found a place in both Islamic and the Ottoman laws. On the one hand it was fostered to release slaves by the encouragement of Islam, on the other hand, thousands of slaves brought from Poland, Russia and Caucasus made this system stronger and more established in the society.

In the Ottoman society, everybody who was economically powerful bought slaves and employed them in family household and agricultural works. When the slaves in the Ottoman society who were fairly in good position as to the slaves in the

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. uekin@sakarya.edu.tr

other societies were released, they entered into the social life and even some of them came to key positions. In this study, it is examined the condition of slaves in Rodosçuk district by means of the data acquired from court registers.

Key Words: Ottoman State, Society, Slave, Rodosçuk

Giriş

İnsanlığın bilinen tarihi kadar eski olan kölelik ve köle olgusu modern toplumlar tarafından insanlık dışı bir uygulama olarak kabul edilmektedir. 19. Yüzyıldan itibaren kaldırılması için girişimlerde bulunan köleliğin ortaya çıkışını ve neredeyse tüm toplumlarda yer edinişini savaşlara ve ucuz emeğe olan gereksinime bağlamak mümkündür.

Bu araştırmada köleliğin tarihine kısaca değinildikten sonra Osmanlı toplumunda kölelerin yeri üzerinde durulacak ve bilhassa 17. Yüzyılın sonlarında küçük ama oldukça hareketli bir kent olan Rodosçuk ve çevresinde kölelerin durumu incelenecektir. İslam hukukunun kölelere tanıdığı haklar ve kısıtlamalar nelerdi ve bu kurallara gerçekten uyuluyor muydu? Bu incelemede, Osmanlı hukuk sisteminin konuya bakışı belirlendikten sonra 17. Yüzyılın sonlarına ait Rodosçuk (Tekfurdağı-Tekirdağ) kadı sicillerinde yer alan kölelerle ilgili belgelerin ışığında yukarıda işaret edilen soruların yanıtları aranacaktır.

Araştırmanın ana kaynağını 1678-1699 yıllarını kapsayan Rodosçuk'a ait 8 adet şer'iyye sicili oluşturmaktadır. Defterlerdeki sayfa numaraları kısmen, belge numaraları da tamamen tarafımızdan verilmiştir. Aralarında dönemseller boşluklar bulunmasına rağmen konunun ana hatlarıyla ortaya konulmasını sağlayacak nitelikte olan sicillerden elde edilen veriler tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: İncelenen Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri ve Ait Oldukları Dönemler

Defter No	Ait Olduğu Dönem
1608	Ramazan 1089-Muharrem 1091/Ekim 1678-Mart 1680
1612	Cemâziyelevvel 1096- Cemâziyelevvel 1098/Nisan 1685-Nisan 1687
1615	Muharrem 1098-Zilhicce 1099/Kasım 1686-Ekim 1688
1616	Şevval 1099-Rebiülevvel 1101/Temmuz 1688-Ocak 1690
1619	Receb 1102-Muharrem 1103/Mart 1691-Ekim 1691
1620	Muharrem 1103-Ramazan 1103/Eylül 1691-Haziran 1692
1623	Şaban 1106- Rebiülevvel 1107/Mart 1695-Kasım 1695
1627	Ramazan 1109-Ramazan 1110/Mart 1698-Nisan 1699

1. Köleliğin Kısa Tarihi ve Osmanlı Devleti'nde Kölelik

Kölelik ilk çağlardan beri neredeyse bütün toplumlarda rastlanan kurumlardan biridir. Eski Mısır ve Yakındoğu'da varlıkları bilinen köleler, genellikle savaş esirleri, komşu kabile ve topluluklardan kaçırılan insanlar, aileleri tarafından satılan çocuklar ile borçlarına karşılık köleliğe geçirilenlerde oluşmaktaydı¹. Asurlular², Hintliler ile Çinliler de köleliğe yabancı değildi. Eski Yunan ve Roma'da da sayıları hayli fazla olan kölelerin kaynağı çoğunlukla savaşlarda elde edilen esirlerdi³. Orta Asya Türkleri ve Cahiliye Devri Arap topluluklarında da hayli yaygındı⁴.

Diğer ilahî dinlerde olduğu gibi İslam dininde de kölelik tamamen kaldırılmamıştır. Çeşitli yollarla azat edilmeleri özendirilmişse de İslam toplumlarında köleler hep var olagelmiştir. Ucuz emeğe olan gereksinim ortadan kalkmadığından Afrika, Kafkasya ve bir dönem Türkistan'dan yapılan köle ticareti de devam etmiştir. İslam dünyasının köle kaynaklarından birini oluşturan Slavlar Hıristiyan tüccarlar tarafından satılıyorlardı. 9. yüzyılın sonlarından itibaren Venedikliler kilisenin karşı çıkmasına rağmen köle trafiğinde etkin rol oynamaya başlamışlardı. Venedikliler, kaçırdıkları ya da Dalmaçya kıyılarından satın aldıkları genç Slavları Mısır ve Suriye'ye gönderiyorlardı. Papanın, Hıristiyanları köle olarak satanları afarozla tehdit etmesi de sonucu değiştirmemişti. Batı dillerinde köle anlamında kullanılan *slave* sözcüğünün Slav kelimesinden geldiği kolayca anlaşılabilir⁵.

İslam tarihinde köleler ev hizmetlerinin yanı sıra asker olarak da istihdam ediliyordu. Hatta Abbasiler, Memluklar ve Selçuklular zamanında

¹ M. Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 237.

² Yaklaşık olarak Milattan önce 19. Yüzyıla ait tabletler, bölgede köleliğin yaygın olduğunu göstermektedir. Geniş bilgi için bkz: Sebahattin Bayram-Salih Çeçen, "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", *Bellekten*, C. LX, Sayı: 229, Ankara 1997, ss. 579-630.

³ Örneğin Yunan ve Romalılar bütün barbar kavimlerin köle olarak yaratıldığına inanmaktaydı. Eski Yunan ve Roma toplumlarındaki kölelik için bkz. Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

⁴ İzzet Sak, *Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992, s. 7.

⁵ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983, ss. 21-22.

orduya alınan kölelerin yeteneklerine göre yüksek rütbelere atanmaları mümkün olabiliyordu⁶.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yapılan savaşlarda ele geçirilen esirler, tıpkı kendilerinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi orduda kullanılmıştır. Bununla birlikte savaşlar yoluyla elde edilen esirler sadece orduda istihdam edilmemiş, gaziler veya ordunun peşi sıra hareket eden tüccarlar tarafından getirilerek Anadolu'daki köle pazarlarında satılmıştır⁷. Osmanlı Devleti'nin büyümesinden sonra sadece Anadolu'da değil imparatorluğun hemen hemen tüm şehirlerinde köle ve cariyelerin alınıp satıldığı esir pazarları bulunmaktaydı. Örneğin Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'daki esirhanede 400'den fazla personel görev yapmaktaydı⁸.

Köle ticaretinden elde edilen gelir o derece yüksekti ki sonunda Osmanlı yönetimi bu ticaretin kontrolünü ele geçirmek için bazı girişimlerde bulundu. Bu cümleden olmak üzere II. Mehmet'in köle ticaretini sıkı denetim altına alması Cenevizlilerin Karadeniz ticaretine ağır bir darbe indirmiştir. Çünkü Bursa'da olduğu gibi İtalya'da da ipekli kumaşların imalinde köle emeğine ihtiyaç duyulmaktaydı ve gerek Cenevizliler gerekse Venedikliler hem İtalya ile Arap ülkelerindeki köle pazarlarını beslemek hem de Levant'taki kolonilerde kullanılmak üzere sürekli köle satın almak durumundaydılar⁹.

Osmanlı topraklarında satılan kölelerin büyük çoğunluğu Karadeniz'in kuzeyindeki limanlar üzerinden getirilmekteydi. Köle ticaretinden alınan vergiler göz önüne alındığında bu ticaretin ne denli önem kazandığı anlaşılacaktır. Bahsedilen gelirlerin miktarı 1520'de 620.000 akça iken 1529'da 650.000 akçaya çıkmıştı¹⁰.

Toplumun çeşitli kesimlerinden kölelere olan talep ve elde edilen gelirlerin yüksekliği, imparatorluk tarihinin özellikle ilk 300 yılı boyunca sınır boylarında esir alma faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁶ İzzet Sak, *a.g.e.*, s. 14.

⁷ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, ss. 68-69.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahâtname*, C. I, İstanbul 1314, s. 563. Gerlach'ın belirttiğine göre esir pazarı Elçi Hanı'nın hemen yakınındadır. İstanbul'a getirilen esirlerin bir kısmı burada köle olarak satılır, bir kısmı da Tersane'deki meşhur zindanda tutulurdu. Yazar, 11 Mayıs 1578'de ziyaret etme imkanı bulmuştur (Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, C. I, Editör: Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 34.

⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, Çev. Halil Bertay, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 341.

¹⁰ Halil İnalçık, aynı yer.

Örneğin Busbecq ve Dernschwam Osmanlı ülkesine yaptıkları seyahat sırasında, Avusturya sınır boylarında ele geçirilen arabalar dolusu esirin satılmak üzere İstanbul'a doğru götürüldüğüne tanık olmuştu¹¹. Benzer bir gözlem de Gerlach tarafından yapılmıştı¹². Ancak asıl köle kaynağı olan ülkeler Polonya, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Çerkesya idi. Özellikle 16. ve 17. Yüzyıllarda sözü edilen memleketlerden köle temin işi Tatarların eline geçmişti. 1500-1650 yılları arasında Polonya, Rusya ve Çerkesya'dan kaçırılmak suretiyle köleleştirilenlerin sayısının yıllık 10.000'in üzerinde olduğu belirtilmektedir¹³.

Osmanlıların bir diğer köle kaynağı ise Afrika idi. Bilhassa Sudan ve Habeşistan'dan hem deniz hem de karayolu ile getirilen kölelerin sayısı on binlerle ifade edilmektedir¹⁴. Ancak bu kölelerin kökeni tam olarak bilinemediğinden belgelerde genellikle *Arap* olarak adlandırılmaktadır.

17. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı gücünün azalmasına paralel olarak köle temininde de zorluklar yaşanmaya başladı. Savaşlarda uğranılan yenilgiler, esir elde etmek için yapılan akınların olumsuz sonuç vermesi, köle takibinin giderek zorlaşması gibi etkenlerin bir araya gelmesi köle ticaretinin zayıflamasına yol açtı. Nihayet başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, dünyada köleliğin yasaklanmasına yönelik girişimlerin ortaya çıkışı, Osmanlı topraklarına getirilen kölelerin sayılarının azalmasına ve fiyatlarının artışına neden oldu. İlk olarak 1794'te Fransa'da, ardından 1807'de İngiltere'de köle ticareti yasaklandı. Köleliğin tamamen kaldırılmasına yönelik ilk karar 1814 tarihli Paris Antlaşması'nda alındı. Böylece uluslar arası kamuoyu harekete geçirildi. Çeşitli kesimlerin muhalefetine rağmen 1833'te İngiltere, yönetimi altındaki topraklarda bulunan kölelerin azat edildiğini ilan etti. İngiltere'yi 1848'de Fransa, 1858'de Portekiz ve 1863'te de Hollanda izledi¹⁵.

Köleliliğin kaldırılması yönünde atılan adımlar Osmanlı Devleti'ni de derinden etkiledi. Gerek dış baskılar gerekse iç tepkiler köleliğin önce kısıtlanmasına sonra da tamamen kaldırılmasını beraberinde getirdi. 1846'da İstanbul'daki esir pazarının kapatılması bu yönde atılan önemli bir adım oldu. Bununla beraber, köleliğin tamamen kaldırılabilmesi ve son

¹¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 102.

¹² Stephan Gerlach, aynı yer.

¹³ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁴ İzzet Sak, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁵ İzzet Sak, *a.g.e.*, s. 9.

kalıntılarının temizlenebilmesi ancak 20. Yüzyılın başlarında mümkün olabilmıştır¹⁶.

2. Osmanlı Devleti'nde Kölelerin Hukukî Statüsü

Osmanlı döneminde köleler için bir kısmı Türkçe, bir kısmı da başka dillerden Türkçeye girmiş olan kul, karavaş, bende, halayık bende, cariyeye, odalık, gulam, abd, abd-ı memluk gibi kelimeler kullanılmıştır¹⁷.

İslam hukukunun şekillendirdiği Osmanlı hukuku da köleliğe dair kurallara yer vermiş, kölelerin statüsünü kesin olarak belirlemiştir. İster Müslüman isterse zımmî olsun, hiçbir Osmanlı reayası köleleştirilemezdi¹⁸. Örneğin Lady Montagu, kendisinden bir Rum cariyeye siparişinde bulunan dostuna yazmış olduğu mektupta bunun mümkün olmadığını, Rumların Türklerin kölesi değil teb'ası olduğunu belirtmektedir¹⁹.

Köleler hukuken bazı açılardan eşya bazı açılardan da şahıs olarak kabul edildiğinden hür insanlardan farklı bir statüde değerlendirilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, kimi zaman tam ehliyetli, kimi zaman sınırlı ehliyetli, kimi zamanda ehliyetsiz olarak kabul edilmektedir. Müslüman köle, mali yönü bulunmayan kişisel ibadetleri yerine getirme hususunda hür kişinin sorumluluklarını taşımaktadır. Mal varlığına sahip olmadığından zekât ve hacdan muaftır, fitır sadakası da efendisi tarafından verilir²⁰.

İncelediğimiz sicillerde isminin başında El-Hac ünvanı bulunan 5 adet köleye rastlanmıştır²¹. Aynı duruma başka kentlerde de görülmektedir.²²

¹⁶ Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılmasına yönelik uygulamalar için şu iki çalışmaya bkz., Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004; Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

¹⁷ Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, ss. 1-3.

¹⁸ Bu durumun bazı istisnaları bulunmaktadır. İslam hükümdarının egemenliğini kabul ettiği halde sonradan isyan edenler padişahın emri ile hem kendileri hem de kadın ve çocukları köleleştirilebilirdi. Nitekim Rodosçuk sicillerinde buna dair bir satış sözleşmesi bulunmaktadır. 2 Cemâziyelevvel 1098/16 Mart 1687 tarihli bir kayıta, aslen Edirneli olan Mehmed Bey adlı bir şahıs, Rodosçuk sakinlerinden Hüseyin Efendi bin Hasan Efendi'nin huzurunda "... vilâyet-i Rumilinde Hanya ahâlîsi isyân etmekle fetvâ-yı şerîf ve hatt-ı hümayûn ile esir ve bey' olunması fermân olunan re'âyâdan mâlik olduğum işbu orta boylu kara açık kaşlı Rum asıllı Gülistan binti Abdullah nâm câriyeyi Hüseyin Efendi'ye 80 guruşa ..." sattığını beyan etmiştir (R.Ş.S. No: 1612, s. 121/575).

¹⁹ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çev. Aysel Kurtoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz), s. 101.

²⁰ M. Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, a.g.m., s. 239.

²¹ R.Ş.S. No: 1608, s. 63/259; R.Ş.S. No: 1612, s. 23/101; R.Ş.S. No: 1616, s. 30/143 ve s. 34/167; R.Ş.S. No: 1620, s. 26/124.

²² İzzet Sak, a.g.e., s. 22.

Hacca gitme mükellefiyetleri olmadığı halde bu köleler bu ünvanı nasıl elde ediyorlardı? Bahsedilen belgelerden biri bu sorunun yanıtını oluşturacak bilgiler sunmaktadır. 8 Şevvâl 1096/7 Eylül 1685 tarihli kayda göre, orta boylu, açık kaşlı, sarı ela gözlü, kumral sakallı, Rus asıllı El-Hac Yusuf bin Abdülvehhab eski sahibi El-Hac Halil'i dava etmiştir. El-Hac Yusuf, Hacca giderken Şam'a ulaştıklarında sahibi Halil'in kendisini Müslümanların huzurunda azat ettiği halde sonradan bu fikrinden vazgeçerek salıvermediğini belirtmiş ve mahkemeden gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Durumun sorulması üzerine El-Hac Halil inkar etmiş ve Yusuf'tan beyyine istenmiş, o da iki kişinin tanıklığıyla söylediklerini kanıtlamıştır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, köle efendisiyle birlikte kutsal topraklara gittiği için El-Hac ünvanını kazanmıştır. Köleler, bu tür seyahatlere ibadet maksadıyla değil, muhtemelen efendilerine hizmet etmek için katılmaktaydı.

Özel hukuk açısından bakıldığında köleler eşya gibi değerlendirilmektedir. Alınıp satılabilir, kiralanabilir, hibe edilebilir ve miras bırakılabilir. Ayrıca köle mal edinemezdi²³.

Ceza hukuku bakımından ise hür kişilerden farklı bir muamele görmektedirler. Köle, hür olan insandan daha az hakka sahip olduğu için cezası da azdır. Bu nedenle ikiye bölünmesi mümkün olan cezalarda hürlere verilen cezanın yarısı öngörülmüştür²⁴. Örneğin haddi gerektiren suçlar için bu kural geçerlidir.

Adam öldürme ve yaralama gibi kısas gerektiren hallerde köle kısasa tabi tutulmaktadır. Diyet durumunda ise kölenin sahibinin diyeti ödemesi gerekir. Ancak köle sahibi diyeti ödeyip ödememekte serbesttir. İsterse diyeti ödeyip kölesini kurtarır isterse diyet karşılığında kölesini alacaklılara verir²⁵.

İslam dini köleliği kaldırmamış olmakla birlikte onlara iyi davranılmasını emretmekte, çeşitli ayet ve hadislerde bu yönde emir ve tavsiyelerde bulunmaktadır²⁶. Osmanlı döneminde kölelerin başka toplumlara nazaran daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Nitekim bu durum bizzat bazı batılılar tarafından da ifade edilmektedir. Örneğin Pedro, Müslümanların, Hıristiyanların aksine esirlere çok iyi davrandığını²⁷, Gerlach ise 11 Mayıs 1578 tarihinde ziyaret imkanı bulduğu tersane

²³ M. Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, aynı yer.

²⁴ İzzet Sak, *a.g.e.*, s. 43.

²⁵ İzzet Sak, *a.g.e.*, s. 48.

²⁶ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 255.

²⁷ *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, Çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz), s. 16.

zindanındaki esirlerin ibadet etme özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmektedir²⁸. Lady Montagu kölelerin Osmanlılar tarafından hoş tutulduğunu, hatta ailenin bir parçası sayıldıklarını ifade etmektedir²⁹.

3. Rodosçuk Kazasındaki Kölelerin Durumu

İncelediğimiz dönemde Rodosçuk ya da Tekfurdağı olarak anılan bugünkü Tekirdağ şehri, Marmara denizi sahilinde kurulmuş küçük ama oldukça hareketli bir yerleşim yeri idi. Osmanlıların Rumeli'ne geçtikten sonra ilk ele geçirdikleri yerlerden biri olan Rodosçuk Roma döneminden beri sahip olduğu önemini korudu. Hem Osmanlı devrindeki adıyla sol kol (veya Roma devrindeki adıyla Via Egneta) üzerinde olması, hem de İstanbul ve Edirne arasındaki yolculuk ve nakliyatta kullanılan bir limanı bünyesinde barındırması ne denli stratejik bir konumda olduğunu göstermektedir.

Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Rodosçuk'ta da çeşitli toplum kesimlerinin sahip olduğu köleler mevcuttu. Bu çalışmada kullanılan ser'iyye sicillerinde toplam 179 adet köleye rastlanmıştır. Kölelerle ilgili belgeler içerik açısından sınıflandırıldığında birkaç başlık altında değerlendirmek mümkündür.

a) Alım Satım İşlemleri

Araştırmaya konu olan dönemde kölelerin alınıp satıldığı, ticari işlemlere konu olduğu gözlenmektedir. Ancak bu işlemlerin sayısı oldukça sınırlıdır ve konuyla ilgili kayıt sayısı sadece 11 tanedir. Köle alım satımının belirli kurallar çerçevesinde yapılması gerekiyordu. Bu kurallardan biri satılan kölenin sağlıklı olması idi. Aksi takdirde satış geçersiz sayılabiliyordu. Örnek vermek gerekirse, Hayrabolu sakinlerinden Ali Bey bin Abdullah, El-Hac Mehmed bin Hüseyin'den 63 esedî guraşa bir cariye satın almış fakat kısa bir süre sonra söz konusu cariyenin sara hastası olduğunu anladığından satış işleminin iptali için Rodosçuk mahkemesine başvurmuştu. Yapılan sorgulamalar sonucunda davacının haklı olduğu anlaşılmış ve cariyenin eski sahibine teslim edilerek 63 guraşın iade edilmesi yönünde karar çıkmıştı³⁰.

Uyulması gereken kurallardan bir diğeri de satılan kölenin aslen hür olmaması idi. Aslında hür olduğu halde kaçırılarak köle gibi satılan kimselere sıkça rastlanmaktadır. Bu şekilde satılanlar hür olduklarını kanıtladıklarında satış geçersiz sayılıyordu. Örneğin 23 Şevval 1102/20 Temmuz 1691 tarihli belge böyle bir davayı içermektedir. Orta boylu, kara gözlü, İsmihan adlı bir kadın mahkemeye başvurarak aslen Silistrelî ve hür olduğu halde El-Hac İsa mahallesinde oturan Ramazan Beşe bin Hasan'ın

²⁸ Stephan Gerlach, aynı yer.

²⁹ Lady Montagu, *a.g.e.*, s. 128.

³⁰ 3 Rebü'lâhîr 1090/14 Mayıs 1679 tarihli belge (R.Ş.S. No: 1608, s. 41/177).

kendisine kölesi olduğu iddiasıyla alıkoyduğunu bildirmiş ve serbest bırakılmasını talep etmişti. Durum sorulduğunda Ramazan Beşe, İsmihan'ı 103 guruşa Hüseyin bin Ali adlı bir şahıstan satın aldığını ve hür olduğunu bilmediğini söylemişti. Bunun üzerine mahkeme, İsmihan'dan söylediklerini kanıtlamasını istedi. O da iki şahit getirerek söylediklerini kanıtladı. Bu gelişmelerin ardından İsmihan'ın hür olduğuna karar verildi.

b) Azat Davaları

İslam dini çeşitli yollarla kölelerin azat edilmesini teşvik etmiş, hatta bazı günahların kefareti olarak kabul etmiştir. Bu konuda getirilmiş olan yöntemler, karşılıksız olarak azat, mükâtebe, tedbîr ve ümm-i veled olarak sıralanabilir.

i) Karşılıksız Azat: Köle sahibinin herhangi bir karşılık beklemezsizin köleye hürriyetini bağışlamasıdır. Bu şekilde hürriyetine kavuşan kölelere gerektiğinde kullanılmak üzere *itknâme* adı verilen bir belge verilmekteydi. İncelenen defterlerde azat edilen ya da azat edildiğini kanıtlayan kölelerin sayısı 115'tir.

Sadece Müslümanlar değil gayrimüslimlerin de köle azat ettiğine rastlanabiliyordu. İncelenen sicillerde kölelerini karşılıksız olarak azat eden 5 gayrimüslim bulunduğu tanık olunmaktadır.

Azat edilenlerden bir kısmı azat edilir edilmez, bir kısmı da azat edilişlerinden 14 sene sonra mahkemeye kaydettirmişlerdir. Kölelerin önemli bir bölümü de azat edildikleri halde kendilerini köle olarak kullanmaya devam eden sahiplerini dava etmek zorunda kalmıştır. Başka bir bölümü de kendilerini azat eden sahiplerinin ölümünden sonra mirasçılarının haksız muamelelerine karşı dava açmıştır.

Azat işleminin tamamlanması, köle ile efendi arasındaki irtibatın koptuğu anlamına gelmemelidir. Çünkü bazı örneklerde görüldüğü üzere, azat edilen kölelere, daha sonraki yaşamlarında ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için ev, çeşitli ev eşyası veya nakit para bağışlandığı oluyordu. Örneğin, Cami-i Atik mahallesinde oturan Mülayim binti Abdullah, 4 Zilkade 1090/7 Aralık 1679'da kölesi Müstakime binti Abdullah'ı azat etmiş ve kendisine aynı mahallede bulunan 1 bab tahtani ve 1 bab fevkani evi ile bu evde bulunan 3 adet kilim döşek, 4 yorgan, 6 yastık, 6 tencere, 9 sahan, 1 güğüm, 1 leğen, 1 kahve ibriği ve 2 minder hibe etmişti³¹.

Buna mukabil, azatlı kölenin ölümü halinde mirasının bir kısmı eski sahibine kalmaktaydı.

ii) Mükâtebe: Kölenin belirli bir bedel karşılığında hürriyetini satın alması için efendisi ile yapmış olduğu anlaşmadır. Her iki tarafın da yararına

³¹ R.Ş.S. No: 1608, s. 91/354 ve 355.

olan bu yöntem kimi ayet ve hadislerle köle sahiplerine tavsiye edilmektedir³². İki şekilde olabilmektedir: Belli bir ücret ödemek ya da belli bir süre hizmet. Ödenecek ücretin miktarı veya hizmet edilecek sürenin uzunluğu kendi aralarında yapmış oldukları anlaşma ile belirleniyordu.

Rodosçuk sicillerinde bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Biz burada hem belli bir ücret hem de belli bir süre hizmet karşılığında yapılan mükâtebe anlaşmalarından birer örnek vermekle yetineceğiz.

Bunlardan ilkinde, İsmail Çavuş bin Salih adlı bir şahıs mahkemede, cariyesi Petro binti Manov'u daha önce 160 esedî guruş üzerine kitabete kestiğini ve bu parayı aldığını, bundan böyle herhangi bir hakkı kalmadığını beyan etmiştir³³.

Bahsedilen belgelerden ikincisinde ise belirli bir süre hizmet etme karşılığında vaat edilen azadın gerçekleşmemesi üzerine açılan bir davadan bahsedilmektedir. Rodosçuk kazasına bağlı bir köy olan Banados sakinlerinden iki kişi mahkemeye müracaat ederek şöyle dediler: "... işbu orta boylu, kara gözlü Boğdan asıllı Timurhan binti Abdülmennan adlı cariyenin mâlikesi Ayşe binti Receb, bundan 4,5 sene mukaddem bizim huzurumuzda Timurhan bana 4 sene hizmet ettikten sonra azat olsun deyü mükâtebe edüb zaman dolub yarım sene geçmiş olmasına rağmen hâlâ mu'taka olmamıştır ...". Şahitlerin bu ifadeleri sayesinde mahkeme Timurhan'ın azat olduğuna dair hüküm vermiştir³⁴.

iii) Tedbîr: Belgelerde rastladığımız azat şekillerinden biri olan *tedbîr*, sahibinin ölümüyle kölesine özgürlüğünü vermeyi amaçlayan bir anlaşma şeklidir³⁵. Tedbîr-i mutlak ve tedbîr-i mukayyed olmak üzere iki türden oluşmaktadır. İlki, bir tür vasiyet olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde yapılan bir tedbirden sonra köle, sahibinin ölümünden sonra değeri mirasın üçte birinden fazla değilse derhal azat olurdu. Aksi takdirde köle aradaki farkı mirasçılara ödemekle mükellefi³⁶.

İncelenen sicillerden 1608 numaralı defterdeki 22 Muharrem 1090/5 Mart 1679 tarihli bir kayıt bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Söz konusu belgede, Cami-i Atik mahallesinde oturan Mülayim binti Abdullah adlı bir kadının uzun boylu, gök ela gözlü, Rus asıllı Müstakime binti Abdülvehhab ismindeki cariyesini müdebbire edip kendisi öldükten sonra hüre olsun dediği kayıtlıdır. Tutanaklara yansıyan bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, öne sürülen şart cariyenin sahibinin ölümüdür.

³² İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", Osmanlı Araştırmaları, Sayı: IX, ss. 183-185.

³³ R.Ş.S. No: 1616, s. 43/212.

³⁴ 5 Zilkade 1102/30 Ağustos 1691 tarihli belge (R.Ş.S. No: 1619, s. 47/215).

³⁵ Halil Sahillioğlu, a.g.m., s. 80.

³⁶ İzzet Sak, a.g.m., ss. 187-188.

Tedbîr-i mukayyedde ise köle sahibinin “ölümünden şu kadar gün önce azat olsun” demesi söz konusudur. Bu şekilde yapılan tedbîr vasiyet hükmünden çıkmakta, hayattayken yapılan bir azat kimliğini kazanmaktadır³⁷. Örneğin, El-Hac Hürmüz mahallesi sakinlerinden Ümmühani binti Ali, orta boylu, açık kaşlı, Rus asıllı Üftade binti Abdullah isimli cariyesini, ölümünden 40 gün önce azat olmak üzere tedbîr-i mukayyed ile müdebberine ettiğini belirtti. O sırada mahkemede bulunan Üftade de sahibesinin sözlerini tasdik etti³⁸.

c) Ümm-i Veled

İslam hukukuna göre cariye ile sahibi aralarında nikah olmaksızın cinsel ilişki kurabilirdi. Ancak bu durum köle sahibi olan kadınlar için geçerli değildi. Efendinin cariyesi ile cinsel ilişki kurması bir takım hukuki sonuçları da beraberinde getiriyordu. Cariye, efendisinden hamile kalması ya da çocuk doğurması halinde müdebber sayılmaktaydı. Ümm-i veled olan cariye efendisi hayatta olduğu müddetçe yine cariye olarak kalıyordu ama sahibinin ölümüyle hürriyetini elde ediyordu³⁹.

Rodosçuk sicillerinde ümm-i veled ile ilgili 2 adet belge ile karşılaşmıştır. Sözü edilen tutanakların ilkinde Fatma binti Hasan adlı bir kadın mahkemeye başvurarak ölen oğlunun ümm-i veledi olan Saliha binti Abdullah’a bazı ev eşyalarını hibe ettiğini belirtmiştir⁴⁰. İkinci kayıt ise Belkis binti Abdülvehhab adlı cariyenin ümm-i veled olduğunu kanıtlamak için açmış olduğu dava üzerine düzenlenmiştir. Belkis binti Abdullah mahkemede vermiş olduğu ifadede vefat etmiş olan eski sahibinin ümm-i veledi olduğu halde merhumun mirasçılarının kendisini köle olarak kullanmak istediklerini iddia etmiştir. Ancak Belkis’in iddiası mirasçıların vekili tarafından reddedilmiştir. O da mahkemeye getirmiş olduğu iki kişinin tanıklığıyla söylediklerini kanıtlamış ve hürriyetine kavuşmuştur.

d) Kaçak Köle (Abd-ı Âbık)

Çeşitli nedenlerle sahiplerinden kaçan kölelere *abd-ı âbık* adı verilmektedir. İncelenen sicillerde bu konuyla ilgili 17 adet kayda rastlanmıştır⁴¹. Abd-ı âbık olarak kayıtlara geçirilen kölelerin 12’si erkek, 5’i de kadındır. Erkek kölelerde kaçma eğiliminin daha fazla olduğunu

³⁷ Halil Sahillioğlu, a.g.m., s. 81.

³⁸ R.Ş.S. No: 1616, s. 58/301.

³⁹ Halil Sahillioğlu, a.g.m., ss. 81-82; İzzet Sak, a.g.m., ss. 189-190.

⁴⁰ 14 Zilkade 1097/1 Kasım 1686 tarihli kayıt (R.Ş.S. No: 1612, s. 100/456).

⁴¹ R.Ş.S. No: 1608, s. 12/55, s. 18/87, s. 27-28/129; R.Ş.S. No: 1612, s. 24/106, s. 119/561; R.Ş.S. No: 1615, s. 10/44, s. 32/177; R.Ş.S. No: 1616, s. 8/30, s. 21/93, s. 21/94, s. 60/321, s. 62/327; R.Ş.S. No: 1619, s. 40/181, s. 46/208; R.Ş.S. No: 1623, s. 21/96; R.Ş.S. No: 1627, s. 58/218, s. 90/352.

biliyoruz⁴². Tamamı olmamakla birlikte yakalanan kölelerin bir kısmının nerelerden kaçtıkları belirlenebilmektedir. Buna göre, hangi bölgelerden oldukları tutanaklara yansıyan 10 köleden 2'si İstanbul, 2'si Edirne, 1'i Kırkkenise (Kırklareli), 1'i Hayrabolu, 1'i Ereğli, 1'i Anadolu Vilayeti'ndeki Yoros kazası ve 1'i de Erzurum'dandır. İki kaçak kadın kölenin Erzurum gibi uzak bir şehirden yakalanmadan Rodosçuk'a kadar gelebilmesini açıklamak oldukça zor görünmektedir. Böylesine güç bir kaçış, muhtemelen birilerinin himayesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Ancak belgeler konuyu açıklamak yerine suskunluğu tercih etmektedir.

Kaçak kölelerin yakalanması durumunda beytü'l-mâl emininlere yahut yavacılara teslim edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde ele geçirilen köle, adı geçen görevliler tarafından kadı huzuruna çıkarılır, nereden kaçtıkları, sahiplerinin kim olduğu belirlendikten sonra, sahibi ortaya çıkıncaya veya *müddet-i örfiyesi* tamam oluncaya kadar günlük nafaka takdir edilir ve yavacıya teslim olunurdu⁴³. Rodosçuk naibi de aynı şekilde davranmakta ve nafakasını takdir ettiği kaçak köleyi ilgili görevliye teslim etmekteydi. Müddet-i örfiye denilen 3 aylık süre⁴⁴ boyunca yavacı tarafından koruma altına alınan kölenin sahibi gelir ve sahibi olduğunu kanıtlarsa, yapılan harcamalar tahsil edildikten sonra kaçak köle kendisine teslim edilirdi. Fakat müddet-i örfiye dolunca, daha fazla masraftan kaçınmak amacıyla sahibi ortaya çıkmayan kaçak köleler satışa çıkarılırdı. Örneğin, 29 Rebîülellevvel 1099/2 Şubat 1688 tarihinde Rodosçuk beytü'l-mâl emini Mustafa Ağa mahkemeye başvurarak Mustafa Beşe bin Hasan'ın huzurunda şöyle demişti: "... bundan akdem zabt eylediğim ve yevmî 12'şer akça nafaka takdir olunan orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü Çerkes asıllı Hatice binti Abdullah nam cariye'nin müddet-i örfiyesi tamam olmağla bey' olunub semeni yedimde hıfz olunmak için bana izn-i şer'î verilmiş idi, hâlâ mezbûre Haticeyi ba'de'l-müzâyede 41 esedî guruşa Mustafa Beşe'ye sattım ve parasını aldım ..."⁴⁵.

e) Kölelerin Kökenleri ve Cinsiyetleri

Sicillerde yer alan kayıtlardan elde edilen kölelere ait veriler tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda kölelerin kökeni ve cinsiyetine dair bilgiler yer almaktadır.

⁴² İzzet Sak, a.g.m., s. 194.

⁴³ İzzet Sak, a.g.m., s. 193.

⁴⁴ Bu süre bazen 100 güne çıkabilmektedir. Böyle bir örnek için örneğin bkz: R.Ş.S. No: 1627, s. 58/218.

⁴⁵ R.Ş.S. No: 1615, s. 32/177.

Tablo 2: Rodosçuk Şer'iyye Sicillerine Göre Kölelerin Kökeni ve Cinsiyeti

Kökeni	Kadın	Erkek	Toplam	%
Rus	59	46	105	58,59
Leh	2	2	4	2,232
Eflak	2	3	5	2,79
Boğdan	1	-	1	0,558
Hırvat	1	-	1	0,558
Gürcü	3	3	6	3,348
Çerkes	2	-	2	1,116
Macar	6	5	11	6,138
Nemçe	1	3	4	2,232
Arap	-	2	2	1,116
Rum	1	-	1	0,558
Bilinmeyen	17	20	37	20,646
Toplam	95	84	179	99,882

Rodosçuk mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla kazadaki kölelerin büyük çoğunluğunu Rus kökenliler oluşturmaktadır. Menşe-i bilinmeyenlerin de bir kısmının da Rus olabileceği düşünülürse bu grubun oranı kendiliğinden artacaktır. Ruslardan sonra en kalabalık grubu Macarlar oluşturmaktadır⁴⁶. Kölelerin yarısından fazlası da kadındır. Halbuki bu konuda yapılan bir araştırmada, 17. ve 18. Yüzyıllarda Bor, Ayıntab, Isparta, Karaman, Konya ve Trabzon'daki kölelerin çoğunluğunun kadın değil erkekler olduğunu ortaya koymuştur⁴⁷. Kadınların sayısının fazla olması onların ev içi hizmetlerde kullanıldığının dolayısıyla kazada göreceli bir zenginlik olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir.

Kölelerin sahipleri incelendiğinde sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerin de köle satın aldığı, bunları kullandıkları ya da azat ettikleri görülmektedir. Tespit edilen köle sahiplerinden 8 tanesi gayrimüslimdir⁴⁸. Burada dikkati çeken nokta gayrimüslimlerin sahip oldukları kölelerin de -isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla- Müslüman olmadıklarıdır. Çünkü ilk olarak 1559'da çıkarılan bir fermanla zımmilerin elinde bulunan Müslüman kölelerin Müslümanlara satılması emredilmiş,

⁴⁶ Macarların sayıca en kalabalık ikinci grubu oluşturması kısmen Rodosçuk'un Rumeli'nde bulunması kısmen de yapılan savaşlarla açıklanabilir. Zira, 15. Yüzyıldan itibaren çatışma alanı haline gelen Macaristan'a yönelik yapılan her yeni sefer Osmanlı Devleti'ndeki Macar kölelerin sayısını arttırmaktaydı. Bu durum 16. ve 17. Yüzyıllarda da devam etmişti (Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.109.

⁴⁷ İzzet Sak, *a.g.e.*, ss. 226-231.

⁴⁸ R.Ş.S. No: 1608, s. 52/212; R.Ş.S. No: 1612, s. 43/189, s. 54/240, s. 100/462, s. 119/561; R.Ş.S. No: 1619, s. 47/214, s. 53/246; R.Ş.S. No: 1627, s. 21/67.

1575 tarihli ikinci bir fermanla Müslüman köle ve cariye satın almaları yasaklanmıştır⁴⁹. Rodosçuk kazasında yaşayan gayrimüslimlerin elinde Müslüman köle bulunmaması yukarıda işaret edilen yasağın uygulandığını göstermektedir.

Köle sahipleri sadece şehir merkezinde değil aynı zamanda çeşitli köy ve çiftliklerde de ikamet etmekteydiler. Belgeler, 14 kölenin sahipleriyle birlikte kır iskân alanlarında yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu bilgilerden hareketle kölelerin tarım işlerinde istihdam edildiği söylenebilir. Nitekim köleler ülkenin başka yerlerinde de tarlaların işlenmesinde veya hayvancılık alanında çalıştırılıyorlardı⁵⁰.

Sonuç

Şer'iyye sicillerine dayanılarak yapılan bu araştırmada, köleliğin kökeni ve tarihi üzerinde durulduktan sonra Osmanlı hukukunda kölelerin yerinin ne olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ardından 17. Yüzyılın sonlarında küçük bir liman kenti olan Rodosçuk ve çevresindeki köleler merccek altına alınmıştır. Buna göre bölgede farklı ülkelerden getirilmiş olan çok sayıda köle bulunduğu ve bu kölelerin ev işleri ve tarımsal faaliyetlerde istihdam edildiği gözlenmektedir. İncelenen belgeler, gerek kölelere yapılan muameleler gerekse azat gibi konularda, İslam hukukunun köleler hakkında ortaya koymuş olduğu kuralların toplum tarafından benimsenmiş ve uygulanmış olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri No: 1608, 1612, 1615, 1616, 1619, 1620, 1623, 1627.

Kitap ve Makaleler

AYDIN, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2005.

AYDIN, M. Akif-Muhammed HAMİDULLAH, "Köle", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, ss. 237-246.

BAYRAM, Sebahattin-Salih Çeçen, "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", *Bellekten*, C. LX, Sayı: 229, Ankara, 1997, ss. 579-630.

ENGİN, Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

ERDEM, Y. Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Evliya Çelebi, *Seyahâtname*, C. I, İstanbul 1314.

⁴⁹ İzzet Sak, *a.g.e.*, ss. 80-81.

⁵⁰ İzzet Sak, *a.g.e.*, s. 208.

- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, C. I, Editör: Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- Lady Montagu, *Türkiye Mektupları /1717-1718*, Çev. Aysel Kurtoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz).
- MALAY, Hasan, *Çağlar Boyu Kölelik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.
- PİRENNE, Henri, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, ss. 67-138.
- SAK, İzzet, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: IX, ss. 159-197.
- SAK, İzzet, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992.
- TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, Çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz).